

MANTIKTA TANIM VE HUKUK AÇISINDAN ÖNEMİ

(Definition in Logic and its Importance for Law)

Prof. Dr. Abdullah DEMİR

ÖZET

Bilimlerin temelini oluşturan mantık, hukuk biliminde de önemli bir yere sahiptir. Mantığın akıl ilkeleri, akıl yürütme, tanım, kavramlar, önerme, kıyas, tümevarım, örnekleme, beş sanat ve mantık yanlışları konularının hukukla doğrudan ve dolaylı kuvvetli bağlantısı vardır. Kısaca bir şeyin neden ibaret olduğunu ortaya koymak demek olan tanımın kurallarının, şartlarının, çeşitlerinin vs. bilinmesi hukukta da son derece önem taşımaktadır. Hatta kurallar ve yaptırımlar bilimi olan hukukta tanımların doğru yapılması hayati derecede önemlidir.

Anahtar kelimeler: Mantık, tanım, kavram, hukuk, önerme

Abstract

Logic has an important place in law. The whole subject of logic has a strong connection to the law. Because the law is science of rules and obligations, description and its rules are extremely important to the law.

Keywords: Logic, definition, concept, law, hypothesis

I- Mantık ve Tanım

Mantık hem ayrı bir ilim hem de diğer ilimleri öğrenmeye yarayan bir alet ilmi kabul edilir. Mantık doğru düşünmenin kurallarını belirleyen bir ilimdir. Mantığın amacı doğruya ulaşmaktır. Doğruya ulaşmak için gelişi güzel düşünmek yeterli olmaz. Bunun için bazı kurallara ihtiyaç vardır. Bu kurallara uyulmadığı takdirde hata yapma ihtimali doğar. Bu sebeple mantığa normatif yani kural koyucu ilim denir. Ahlakın vicdani iyiliğe ulaştırıcı kuralları olduğu gibi mantığın da akli doğruya ulaştırıcı kuralları vardır. Bu yüzden mantık gibi ahlak da normatif yani kural koyucu bir ilimdir.¹

Doğru düşünmeyi sağlayan mantık bunun için kavramları, akıl ilkelerini, önermeleri, akıl yürütme yollarını ve ilimler için hazırlanan metotları kullanır. Mantık

¹ Nurettin Topçu, *Mantık*, haz. Ezer Erverdi, İsmail Kara, İstanbul 2006, s. 9.

bu araçları kullanarak fikir binasının sağlam temeller üzerine kurulmasını, sağlam kolonlar üzerinde yükselmesini, duvarlarının sağlam bir şekilde örülmesini sağlar. Bundan dolayı Farabi, mantığı fikir binasını ölçen ve onun düzgünlüğünü ya da eğriliğini gösteren, insanı hatadan, yanlış ölçme ve yanlış inşadan koruyan cetvele, pergele, şakule, su terazisi ve çirpiye benzetmiştir.²

Mantık hem ilim hem de yöntemdir. Buna göre mantığın teorik ve pratik olmak üzere iki özelliği vardır. Mantık, teorik yönüyle doğru düşünme biçimini tespit eder. Bu yönüyle mantık bir ilimdir. Pratik yönü ise bu ilmin uygulanmasını, akıl yürütme metotlarını gösterir. Bu yönüyle ise bir sanattır. Mantık ilminin sanat (metod, usul) yönünün öneminden dolayı bir çok İslam mantıkçısı yazdıkları eserlere “ilmü'l-mizan, fenn-i mizan, lisanü'l-mizan, mizanü'l-ükul, miyarü'l-ilim, miftahü'l-fünun, el-kıstasü'l-müstakim” gibi isimler vermişlerdir.³

Farabi mantık kurallarını bilmenin önemi ve yararını anlatırken dilbilgisi ve aruz kurallarını örnek vermektedir. Buna göre dilbilgisi kurallarını bilmeyen kişiler de o dili konuşabilirler, ancak yazar olacak kimsenin dilbilgisi kurallarını bilmesi gerekir. Divan şairi olmak isteyen kimsenin de aruz veznini bilmesi gerekir.⁴ Benzer şekilde her insan hayatı boyunca kendisine göre bir mantık anlayışına sahip olur ve olayları bu mantık anlayışı çerçevesinde değerlendirir. Ancak insanın hayatı ve olayları en doğru şekilde değerlendirebilmesi için mantığı öğrenmesi gerekir.

Mantık ilminin temel amacı kesin bilgiye ulaşmaktır. Kesin bilgiye ise açık ve seçik kavramlarla ulaşılır. Bir kavramı açık ve seçik kılan ise onun tanımıdır. Bu açıdan tanım, mantığın temel konularından birini teşkil eder.⁵ Tanım konusu mantık içerisinde kavramlar ve önermeler konuları ile ilgili olmasının yanında, ontoloji, epistemoloji ve metodoloji ile de bağlantılıdır.⁶

Tanımda bilinen tasavvurlar kullanılarak bilinmeyen tasavvurlar aydınlığa kavuşturulur. Varlığın bütünü ile kavranması, tam tasavvura ulaşılması mantık ile olur.⁷

Tanım, bir kavramın, bir fikrin özünün araştırılması, ana niteliklerinin belirtilmesidir.⁸ Aristo'ya göre tanım, en genel ifadesiyle bir şeyin ne olduğunu açıklayan

² Abdülkuddus Bingöl, “Türkler ve Mantık Bilimi”, *Türkler*, Ankara 2002, c. 5, s. 692.

³ İbrahim Emiroğlu, “mantık” md., *DİA*, c. 28, s. 18-28; Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1998, s. 4.

⁴ İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara 2004, s. 33.

⁵ Kamil Kömürcü, “Esirüddin el-Ebheri'nin Mantık Anlayışı”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 56.

⁶ Nazım Hasırcı, İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi, Ankara 2010, s. 65.

⁷ Hasırcı, s. 66.

⁸ M.Fazıl, İlm-i Mantık, Dersaadet 1307, s. 53.

sözdür. Bu da o şeyi yakın cins ve yakın ayırımı ile tanımlamakla olur. Tanım, objeyi aynı cins olan şeylerle bir araya getiren ve onu farklı olduğu şeylerden de ayıran ifadedir.⁹ Objeyi aynı cinsten olan şeylerle bir araya getirmeye analiz, onu farklı olduğu şeylerden ayırmaya da sentez denmektedir.

Tanım aynı zamanda bir sınırlama işlemidir. Örneğin “Yılan sürünen bir hayvandır” denildiğinde onu sürünen olmayanlara karşı sınırlamış ve onlardan ayırt etmiş oluruz. “İnsan düşünen bir hayvandır” dediğimizde de insanı düşünen olmayanlardan ayırmış oluruz.¹⁰

Tanım bir kavramın anlamını belirleme, bir konunun içeriğini açıklama işlemidir. Bu belirleme işlemi için önermeler kullanılır. Tek başına bir kavram bir tanım ifade etmez.¹¹ Tanım, konu ile yüklemi birbirine eşitleyen bir önermedir. “A, B’dir” önermesi gibi.¹² Bu önermede konu, tanımlanan şeyi; yüklem ise tanımlanan şeye yüklenecek özellikleri gösterir. Her tanım bir önermedir, ancak her önerme bir tanım değildir. Örnek olarak, “Çiçek bitkidir” önermesi, çiçek konusuna bitki özelliğinin yüklendiği bir tanım önermesidir. Fakat “Ahmet akıllıdır” önermesi, tekil kavram içerdiği için tanım değil tasvirdir. Çünkü tanım genel ve soyut kavramlarla, tasvir ise tekil ve somut kavramlarla yapılır.¹³

Bir şeyi tanımlarken o şeyin kendi özündeki hakikati, hakikatinin zihindeki örneği (kavram), o şeye delalet eden harflerle bir sesin oluşturulması (terim) ve o sese delalet eden işaretlerin oluşturulması (yazı) konularını göz önünde bulundurmak gerekir.

II- Bilginin Elde Edilmesinde Tanımın Önemi

Mantıkta bilgi, tasavvur ve tasdik olarak ikiye ayrılır. Tasavvur varlığın kendisi ile ilgili bilgidir. Ağaç, melek gibi tekil bir ifadenin delalet ettiği özlerin anlaşılması ve araştırılması tasavvurdur. Tasavvurun amacı bir konuda en genel bilginin elde edilmesi, ondan sonra daha özel bilgiye ulaşılmasıdır. Tasdik ise bilginin doğrulanması ya da yanlışlanmasıdır. «Her suçun cezası vardır.» önermesi bir tasdiktir.

Tasdike delil ile ulaşılırken, tasavvur için tanım kullanılır. Var olan şeyler, Emre, bu ağaç, Gaziantep gibi tekillerden ya da insan, ağaç, şehir gibi tümellerden oluşur. Tümel bazen cins ve türler için bir grubun soyut olarak isminin ve lakaplarının an-

⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Mi'yar-ı Sedat*, sadeleştiren ve notlar: Hasan Tahsin Feyizli, Ankara 1998, s. 55.

¹⁰ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 81-82.

¹¹ İbrahim Çapak, “Ebu Hamid El-Gazali'nin Mantık Anlayışı”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 66.

¹² Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 82.

¹³ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 82.

laşılması şeklinde genel olabilir. Bazen de özel, ayrıntılı, nesnenin kendisiyle kaim olduğu bütün özsel niteliklerini veren kapsamlı bir şekilde ayrımla olur. Mesela, insanın tanımı «ölen, konuşan canlı» şeklinde ayrıntılı, özlü olarak yapılmaktadır. Tanım ayrıntılı bilgi elde etmeye, isim ise genel bilgi elde etmeye yarar.¹⁴

Her tasdik zorunlu olarak iki tasavvuru gerektirir. “Alem hadistir” tasdiki “alem” ve “hadis” kavramlarının tasavvurunu gerektirir. Bu kavramların yerine anlamsız bir kelime getirilse, mesela “alem madistir” denilse bu önerme ne tasdik edilebilir ne de yalanlanabilir, çünkü anlamsız bir kelime söz konusudur.¹⁵

Tasavvur ve tasdik, bir çaba gerektiren ve bir çabaya ihtiyaç duyulmayan olmak üzere ikiye ayrılırlar. Bir çabaya ihtiyaç duyulmadan algılanan şeyler varlık, nesne ve benzerleridir. Bir çaba ile algılananlar ise ruh, melek, cin gibi hakikatlerinin bilinmesi gereken şeylerdir.

“İki birden büyüktür”, “Aynı nesneye eşit olan nesnelere birbirine de eşittir” gibi hükümler akılda a priori olarak bulunan nesnelere aittir. Duyulara ait bilgiler, makbukat, bir çaba olmaksızın zihnin algıladığı bilgiler de böyledir. Bir çaba ile algılanan bilgiler ise alemin sonradan yaratılmış olduğu, cesetlerin yeniden diriltileceği gibi tasdiklerdir.¹⁶

Bir şey hakkında bilgi sahibi olmak için önce onun mahiyetini, niteliğini sormak gerekir. “Ne/nedir?” sorusu ile bir şeyin mahiyeti öğrenilebilir. “Mi/midir?” soru kalıbı ise, nesnenin varlığını öğrenmeye yönelik bir sorudur. “Nasıl/nerede/ne zaman?” gibi soru kalıpları ise “mi/midir?” kalıbına dahildir. Çünkü bu kalıplarla varlığın sıfatları öğrenilmeye çalışılmaktadır. “Hangisi?” soru kalıbı ana hatları ile bilinen şeyin, kendisine benzeyen diğer şeylerden ayrımı sorulur. “Niçin?” kalıbı ise nedeni öğrenmeye yöneliktir.¹⁷

III- Tanımın Maddesi ve Sureti

Her bileşiğin maddesi ve sureti olduğu gibi tanımın da maddesi ve sureti vardır. Tanımın maddesi cinsler, türler ve ayrımlardır. Tanımın sureti ise tanımın şeklinde yakın cinse yer vermeye özen göstererek özsel ayrımların hepsini birden getirmektir. Mesela, insanın tanımında yakın cinsin getirilmesi “İnsan ölen, konuşan cisimdir” değil “İnsan ölen, konuşan canlıdır” önermesi kullanılır. Çünkü “canlı” kelimesi insana “cisim”den daha yakındır.¹⁸

¹⁴ Çapak, s. 76.

¹⁵ Çapak, s. 76.

¹⁶ Çapak, s. 77.

¹⁷ Çapak, s. 78.

¹⁸ Çapak, s. 81.

IV- Tanım Çeşitleri

A. Tanımlananın Varlık Durumuna Göre Tanım Çeşitleri

Tanımlanan şeyin bir ad veya bir nesne olmasına göre tanım lafzi ve hakiki kısımlarına ayrılır. Nesne olmayan ya da sadece kendimizin adlandırdığı şeyleri (lafzi tanım) tanımlayabildiğimiz gibi, deney ve gözlem yoluyla tanıdığımız nesnelere (hakiki tanım) de tanımlarız.

1. Adsal (Lafzi-Nominal) Tanım: Bir adı açıklamak, kapalı bir sözü ondan daha açık bir sözle tanımlamaktır. Beşer kelimesini insan kelimesi ile, müsavat kelimesini eşitlik kelimesi ile açıklamak gibi. Bir şeyin farklı dillerde de olsa ne kadar çok ismi varsa o kadar çok lafzi tanımı yapılabilir.

Felsefe, matematik ve diğer bilimlerde adsal tanımların önemli yeri vardır. Çünkü adsal tanımlar bilimlerde düşünmeyi kolaylaştırır. Matematikte doğru, çizgi, nokta; felsefede bilgi, akıl, ruh gibi kavramların tanımları adsaldir.¹⁹

2. Gerçek (Hakiki-Reel) Tanım: Gerçek tanım nesnelere tanımdır. Bir şeyin neden meydana geldiğini tanımlamaktır. Bu tür tanım deney ve gözlem yoluyla nesnelere özellikleri belirlenerek yapılır. Burada artık “Ben şu sözcüğe şu anlamı veriyorum” deme özgürlüğü yoktur. Tam tersine burada tamamen deney ve gözlem yoluyla nesne hakkında elde edilen bilgilere göre tanım yapmak zorunludur. Gerçek tanım, özellikle doğa bilimleri için önemlidir ve ispatlanabilme özelliğine sahiptir.²⁰

Adsal tanım, zihin dışında varlığı olmayan şeyi tanımlarken, gerçek tanım zihin dışında varlığı olan bir şeyi tanımlar. Anka Kuşu adsal tanıma, serçe kuşu gerçek tanıma örnektir.²¹

B. Beş Tümele Göre Tanım Çeşitleri

Beş tümele göre tanım ise öz ile ilgili tanım (had-definition) ve ilinti ile ilgili tanım olarak ikiye ayrılır. Eğer tanım yalnız özden yapılırsa had, yalnız ilintiden veya öz ile ilintiden yapılırsa resm adını alır. Özle ilgili tanım daha doğrudur, çünkü kavramın yerini açıkça belirtir ve diğerlerinden ayırır. İlintiye ilişkin tanım ise o kavramın benzerlerinden farklı niteliklerini açıklar.²² Öz ve ilinti ile ilgili tanımlar da ikiye ayrılır:

1. Tam Özsel Tanım (Hadd-i Tam): Tanımladığı şeyin bütün parçalarını içeren tanımdır. Başka bir tabirle bir şeyin yakın cinsi ile yakın ayırımından yapılan tanım-

¹⁹ Emiroğlu, Klasik Mantığa Giriş, s. 85.

²⁰ Emiroğlu, Klasik Mantığa Giriş, s. 85.

²¹ Emiroğlu, Klasik Mantığa Giriş, s. 85.

²² Hasırcı, s. 68.

dır. “İnsan konuşan hayvandır” tanımı gibi. Hayvan, insanın yakın cinsi, konuşan ise insanın yakın ayrımıdır.

2. *Eksik Özsel Tanım (Hadd-i Nâkıs)*: Tanımladığı şeyin bazı parçalarını içeren tanımdır. Başka bir tabirle bir şeyin uzak cinsiyle yakın ayrımından veya yalnız yakın ayrımıyla yapılan tanımdır. “İnsan konuşan cisimdir” veya “İnsan konuşandır” tanımları gibi. Cisim insanın uzak cinsi, konuşmak ise yakın ayrımıdır.

3. *Tam İlintisel Tanım (Resm-i Tam)*: Tanımladığı şeyin içerdiği parçalar o şeyin mahiyetine dahilse resm-i tamdır. Başka bir tabirle bir şeyin yakın cinsiyle hassadan yapılıdır. İnsanı gülücü hayvanla tanımlamak gibi.

4. *Eksik İlintisel Tanım (Resm-i Nâkıs)*: Tanımladığı şeyin içerdiği parçalar o şeyin mahiyeti dışında ise resm-i nakıstır. Bir şeyin yalnız ilintiyle veya uzak cinsi ve ilintileriyle veyahut ayırım ile ilintilerinden yapılan tanımdır. İnsanı gülen cisim olarak tanımlamak gibi.

C. Diğer Tanım Çeşitleri

1. *Uyarıcı/Hatırlatıcı (Tenbihî) Tanım*: Zihinde mevcut olup fakat saklı bulunan bir sureti hatıra getirmektir. Önceden bilinen fakat zamanla unutulmuş bir kişiyi Samsunlu, orta boylu gibi sözlerle hatırlatmak böyledir.

2. *Betimsel (Tasvirî) Tanım*: Eşyanın dikkat çeken özelliklerini zikrederek yapılan tanımdır. Mesela, “Su renksiz, kokusuz, bulunduğu kabın şeklini alan, sıvı bir cisimdir” gibi. Bu tanımlar genelde doğa bilimlerinde kullanılır.

3. *İlham Verici (Revelatory) Tanım*: Daha çok edebiyatta kullanılan bir kavramı açıklamak için genellikle mecaz yoluyla yapılan tanımdır. Örnek “Mimari, donmuş bir musikidir” gibi.²³

V- Tanımın Şartları

Tanım tam olmalı, tanımlanan şeyin bütün bireylerini içine almalı, tanıma ait olmayan şeyleri dışarıda bırakmalıdır. Eski tabirle tanımda ittîrad ve in'ikas bulunmalıdır. İttîrad, ağyarını mani olması yani tanımlanandan hariç olan hiçbir şeyin tanımın içinde yer almamasıdır. Yani tanımlarda tanım dışı olan hiçbir şey yer almaz. İn'ikas ise tanımın efradını cami olması yani tanımlanandan olan bir şeyin tanımın dışında kalmamasıdır. Tanımın bu şartı “tarif, efradını cami, ağyarını mani olmalıdır” cümlesi ile ifade edilir.

Tanımlar mutlaka tanımlanandan daha açık ve seçik olmalıdır. Çünkü bir şeyi kendisinden daha kapalı bir şeyle tanımlamak doğru değildir. Ateşi, “Ateş, ruh gibi bir şeydir” diye tanımlamak gibi.

²³ Emiroğlu, Klasik Mantığa Giriş, s. 87.

Tanımlarda kısır döngü (fasid daire) olmamalıdır. Yani bir şeyi bilinmesi kendisine bağlı başka bir şeyle tanımlanamamaktır. Mesela hükmü, “İki kavram arasında bir bağ kurmaktır” diye tanımladıktan sonra kavramı “Kavram hükmün bir bölümüdür” diye tanımlarsak kısır döngü (fasid daire) olur.

Tanım ne çok uzun ne de çok kısa olmalıdır. Çünkü çok uzun olursa tanım olmaktan çıkar, tasvir ve açıklama olur. Çok kısa olursa tanım tam olmaz. Mesela, “Televizyon bir alettir” şeklinde yapılan tanım tam değildir. Buna karşılık “Televizyon, bir ekranı, farklı ebatlarda üretilen, elektrikle çalışan, kumandası olan... bir elektronik alettir” şeklinde yapılan, tanım değil tasvir ve açıklama olur.²⁴

Tanım cins ve ayırmadan yapılmalı, hatta tam bir tanım için yakın cins ve yakın ayırım kullanılmalıdır. Mesela, yerden biten bir şeye “Bu nedir?” diye sorulduğunda, “O bir cisimdir” demek yeterli değildir. Çünkü taş da bir cisimdir. O halde “O büyüyen bir cisimdir” denilerek büyümeyen şeyler dışarıda bırakılmalıdır. Buna ayırım denilmektedir.²⁵

Tanımlanan şeyin bütün özsel nitelikleri belirtilmeli, daha genel olan daha özel olandan önce alınmalıdır. Mesela, bitkiyi tanımlarken “O büyüyendir, cisimdir” değil, “O cisimdir, büyüyendir” demek gerekir.²⁶

Yakın cins bulunduğu tekrara düşmemek için uzak cinsi zikretmekten kaçınılmalıdır. Mesela, şarap için “sıvı içecek” dendiğinde veya sadece uzak cins belirtildiğinde tanım zihinde uzaklaştırılmış olur. En doğrusu “O sarhoş edici içecektir” tanımıdır. Cins zikredildikten sonra ayırım araştırılmalıdır. Çünkü içecek sözü, diğer içecekleri de içine alır. Bu içeceğin özsel niteliklerini sıralayarak diğerlerinden ayırmak gerekir. Eğer bunu gerçekleştirmek zor olursa, cinsi zikrettikten sonra ayrılmaz niteliklere geçip, zikredilen ayrılmaz niteliklerin açık ve bilinen niteliklerden olmasına dikkat etmek gerekir. Çünkü gizli nitelik bilinmez. Mesela, “Aslan nedir?” denildiğinde, köpekten ayırt etmek için “Ağzı kötü kokan yırtıcı canlıdır” dense, ağzının kötü kokması herkesçe bilinmeyen gizli bir nitelik olduğu için “Aslan, boynu kalın yiğit canlıdır” denilerek ayrılmaz ve ilintisel nitelikleri ifade etmek daha doğrudur. Çünkü bu niteliler daha açık ve belirgindir.²⁷

Az kullanılan, yabancı, uzak mecazlı ve belirsiz müşterek sözcüklerden kaçınılmalıdır. Kısa ve özlü bir tanım yapmaya ve tanımlanana doğrudan delalet eden temel terimi bulmaya çalışmak gerekir. Eğer temel terimi bulmak zor oluyorsa istiareye başvurulabilir. Bu takdirde en uygun istiareyi kullanmak gerekir.²⁸

²⁴ Emiroğlu, Klasik Mantığa Giriş, s. 88.

²⁵ Çapak, s. 87.

²⁶ Çapak, s. 87.

²⁷ Çapak, s. 87-88.

²⁸ Çapak, s. 88.

Tanım yapan kişinin özsel, ilintisel ve ayrılmaz nitelikler arasındaki farkı çok iyi bilmesi gerekir. Özsel nitelik bir şeyin mahiyetine ve hakikatına dahil olan ve mananın anlaşılması için gerekli olan şeydir. Mesela siyah için “renk”, at ve ağaç için “cisim” böyledir. Ayrılmaz nitelik zattan ayrılamaz, fakat şeyin hakikat ve mahiyetinin anlaşılması buna bağlı değildir. Güneşin doğuşu sırasında atın, bitkinin ve ağacın gölgesinin düşmesi böyledir. Bunlar o şeyin özsel niteliği değil, onun tabii ve ayrılmaz bir niteliğidir. İlintisel nitelik ise o şey ile sürekli birlikte bulunması zorunlu olmayıp, ayrılması düşünülebilen niteliktir. Bu ayrılma, utanan kişinin kızarmasında olduğu gibi çabuk, altının sarılığı, gözün maviliği gibi yavaş da olabilir.²⁹

VI- Tanımda Yapılan Hatalar

Tanımın şartlarına uyulmadığı takdirde hata yapılmış olmaktadır. Tanımda hata genel olarak temelde yakın cins ile diğer bütün özsel ayrımları düzenli olarak bir araya topladıktan sonra, nesneyi kendisinden daha açık olmayan bir şeyle tanımlamakla olur. Tanımda hata cins yönünden, ayırım yönünden veya ikisi arasındaki ortak bir durum yönünden olur.

A. Cins Yönünden Hatalar

1.Tanımda cinsin yerine ayırımın kullanılması. “Aşk, sevgide aşırıya gitmektir” tanımında sevgi cins iken, ayırım olarak kullanılmıştır. Doğrusu “Aşk, ölçüyü aşan sevgidir” şeklinde olmalıdır.

2.Cinsin yerine maddenin kullanılması. “Kılıç, kendisi ile kesilen demirdir”, “Kül, yakılmış ağaçtır” tanımlarında madde cinsin yerine kullanılmıştır.

3.Cinsin yerine heyulanın kullanılması, yani şu anda mevcut olmadığı halde önceden var olan şeyin kullanılması. “Kül yakılmış odundur”, “Çocuk dönüşümler geçirmiş döldür” demek gibi.

4.Cinsin yerine, parçanın (cüz) alınması. On sayısının tanımında “On, beş ile beştir” demek gibi. Bu tanımın doğrusu “On iki tane beşin toplamı olan sayıdır” şeklinde, yani cinsi belirterek yapılır.³⁰

5.Kuvvetin yerine melekenin alınması. “İffet sahibi shevi lezzetlerden kaçınma gücü olan kimsedir” dendiğinde kuvvetin yerine meleke alınmış olur. Halbuki doğrusu “İffet sahibi, shevi lezzetleri terk edendir” denilmesidir. Çünkü günahkar bir kimsenin de shevi lezzetlerden kaçınma gücü olabilir ancak kaçınmıyordu.

6.Cinsin yerine türün kullanılması. Mesela, “Şer, insanlara zulmetmektir” şek-

²⁹ Çapak, s. 88.

³⁰ Emiroğlu, Klasik Mantığa Giriş, s. 89.

linde yapılan bir tanımda, zulüm şerrin türlerinden biridir, şer ise zulüm dışında başka şeyleri de içine alan genel bir cinstir. Dolayısıyla cinsin yerine tür kullanılmış olur.

7.Zati olmayan ayrılmaz niteliklerin cins yerine konulması. Mesela, yerin ve güneşin tanımında “bir” ve “var” denilmesi böyledir.

8.Yakın cins yerine herhangi bir cinsin alınması. Mesela, içkinin (hamr) tanımında “içki, sarhoş edici bir sıvıdır” demek böyledir. Burada sıvı kavramının altında bulunan ve yakın cins olan şarap terimi göz ardı edilmiştir.

B. Ayrım Yönünden Hatalar

Cins olan şeyin ayırımın yerine veya hassa, lazım ya da ilintinin ayırımın yerine kullanılması gibi hatalardır. Ayrıca kaçınma (ihtiraz) konusunda ayrılmaz ve ilintisel niteliklerin, özsel nitelikler yerine alınması ve bütün ayırımların zikredilmemesi de ayırım yönünden hatadır.

C. Cins ve Ayrımda Ortak Olarak Yapılan Hatalar

1. Bir şeyi, kendisinden daha kapalı olan bir şeyle tanımlamak.
2. Zıttı, zıt ile tanımlamak. Mesela, bilgiyi “zan olmayan ve cehalet olmayan şey” şeklinde tanımlamak gibi. “Tek, çift olmayan şeydir, çift tek olmayan şeydir” gibi zıt anlamla yapılan tanımlarda kısır döngüye girilmiş olur.
3. Bir şeyi, kapalılık açısından kendisine eşit bir şey ile tanımlamak. Mesela, bilgiyi “bilinen şey” veya “sayesinde kişinin alim olduğu şey” diye tanımlamak.
4. Bir şeyi kendisi ile veya bilinme bakımından kendisinden sonra olan bir şeyle tanımlamak. Güneşin, “Gündüzleri ortaya çıkan, ışık veren bir gezegendir” şeklinde tanımlanması gibi. Gündüz, güneş bilinmeden bilinmeyen bir şeydir. Doğrusu “Gündüz, güneşin doğuşundan batışına kadar olan süredir” şeklinde olmalıdır.
5. Bağlantı bakımından birbirine denk oldukları halde, aralarında bağlantı bulunan iki şeyi bir birine dayandırarak tanımlamak. Mesela, babayı “çocuğu olan”, çocuğu da “babası olan” diye tanımlamak gibi. Doğrusu babayı “Nutfesinden kendi türünden başka bir canlı doğan canlı” diye tanımlamaktır.

VII- Tanımlanamayan Şeyler

Bazı şeyleri tanımlamak mümkün değildir:

- a. Tecrübelerle öğrendiğimiz bir kısım şeyler tanımlanamaz. Renk, ses, tat gibi duyular ve aşk, kin, nefret gibi duygular böyledir. Duyularla algılanan şeylerin tanımlanması zordur. Baklavanın tadını ya da gülün kokusunu anlatamayız. Fakat bölge ve benzetme yoluyla o şeyin anlamını açıklayabiliriz.

b. Son derece genel, işlemi bulunmayan üstün cinsler tanımlanamaz. Tanım, tanımı yapılanın cinsi ve özsel ayrımı ile yapılır. Üstün cinslerin cinsleri ve ayrımları olmadığı için tanımları mümkün değildir. Bu üstün cinslere kategoriler, en genel kavramlar da denir. Mesela, zaman, mekan, birlik, çokluk, varlık terimlerini tanımlamak mümkün değildir.

c. Fertleri gösteren ve bir türe ait olmayan tek şeyler tanımlanamaz. Mesela, İstanbul, İzmir, Ebussuud Efendi gibi tekil kavramları tanımlamak mümkün değildir.³¹ Tekil şeylerin hakiki tanımı yapılamaz, ancak lafzi veya resmi tanımı yapılabilir. Mesela, varlığın lafzi tanımı şey, resmi tanımı ise “Yaratıcı ve yaratılan, güç yetiren ve güç yitirilen, tek ve çok, kadim ve hadis, baki ve fani gibi varlığın ayrılmaz ve tali niteliklerine ayrılabilen” şeklinde yapılır. Bütün bu özellikler varlığın zatından haber vermeyip onunla sürekli birlikte bulunan ayrılmaz ve tabii nitelikleri anlatmaktadır.

d. Duyguların tanımı yapılamaz. Bunların anlaşılabilmesi için yaşanması gerekir. Aşk, sevgi, acı gibi duygular ancak yaşanmakla anlaşılabilir.³²

SONUÇ

Mantık ilimlerin ilmidir, yani diğer ilimlerin doğru bir şekilde öğrenilmesi için gerekli altyapıyı hazırlar. Bu sebeple mantık bilen kimsenin öğrendiği ilim, bilmeyenlerinkinden daha sağlam olur. Bu gerçeği ifade eden Gazali “mantık bilmeyenin ilmine güven olmaz” demektedir.³³

Düşüncenin kurallarını koyan mantık, hukuki düşüncenin de temelini teşkil etmektedir. Eldeki bilgilerden yeni bilgilere ulaşmaya çalışan, kıyas-tümevarım-örnekleme yöntemleri ile akıl yürüten ve hukuki sonuçlara ulaşan hukukçu, bu düşünme faaliyetlerini mantık temelli olarak yapar. Hukukçunun mantık ilmini kullanarak hukuki sonuçlara ulaşması, hukuk metodolojisi ile gerçekleşmektedir.

Mantık ile hukuk arasında doğrudan ve kuvvetli ilişki olduğuna göre, mantığın konularının da hukukla bağlantılı olması gerekir. Mantık konuları ile hukukun bağlantısı üzerinde fikir yürüttüğümüzde, iki bilim dalı arasında doğrudan ve kuvvetli ilişki olduğunu görmekteyiz. Mantığın temel konuları olan akıl ilkeleri, kavramlar, tanım, önerme, kıyas, tümevarım, örnekleme, kesin bilgi (yakın) ve mantık yanlışlarının her biri hukukla doğrudan doğruya ilişkilidir.

Diğer araştırmalarda olduğu gibi hukuki bir araştırmada da ilk olarak araştırma

³¹ Necip Taylan, *Mantık*, İstanbul 1996, s. 130; Hasan Küçük, *İslamda ve Batıda Mantık*, İstanbul 1988, s. 84.

³² Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 90.

³³ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 35.

konusunun tanımı yer alır. Tanımın tanımı, önemi, şartları, çeşitleri, tanımlanmayan şeyler ve tanım hataları mantıkta ayrıntılı şekilde incelenir.

Hukukta şartlarına, kurallarına uygun bir tanım yapmak son derece önemlidir. Hukuk kural (norm) koyan bir bilim olduğu için, bir kuralın kapsamına giren durumların belirlenmesi doğru bir tanım yapmakla mümkün olur. Tanım yanlış yapıldığı takdirde haksızlıklar, adaletsizlikler, hukuka aykırılıklar ortaya çıkar, cezalandırılmayacak kişilere ceza verilir, cezalandırılması gerekenler ise cezalandırılmamış olur.

Her bilimde olduğu gibi hukukta da kavramların bilinmesi son derece önemlidir. Kavramlar bir kapıyı açan anahtar gibi o ilmin kapılarını açmaktadır. Hukuk binasının kapısını da hukuk kavramları ile açmaktayız.